

CSELÉNYI EMESE

1956 emlékezete a fiatalok körében

(Sziget Fesztivál, 2006)

Tanulmányom célja választ találni arra a kérdésre, hogy miként jelenik meg a fiatalok körében az 1956-os forradalom eseményeinek emlékezete. Mit jelent számára, hogyan viszonyul ehhez a múlthoz az a generáció, amelynek tagjai ugyan a rendszerváltás előtt születtek, ám a szocializmus közel sem volt olyan jelentős tapasztalati horizont az életében, mint a szülők, nagyszülők életében. Arról a nemzedékről lesz szó, amelynek tagjai ugyan nem voltak szemtanúk (talán még a szüleik sem éltek át közvetlenül a forradalmat), és akik semmit vagy alig valamit tapasztaltak meg az államszocializmus működéséből, mert annak bukását gyermekfejjel éltek át. Így félúton járnak emlékezet és történelem között. Részben viszont olyan fiatalokról is írok, akik semmit sem tapasztaltak meg az államszocializmusból, mert mondjuk annak bukásakor kezdtek óvodába járni. Munkámhoz a Sziget Fesztiválon 2006-ban a Terror Háza Múzeum munkatársai által készített 28 interjú állt a rendelkezésemre.¹

Az interjúk elemzése során azt kísérem meg feltárni, hogy a „mai fiatalok” milyen jelentőséget tulajdonítanak a forradalom eseményeinek, hogyan ábrázolják azokat elbeszéléseikben, illetve melyek a forradalom családi legendáriumban őrzött és a kommunikatív emlékezet révén át-

¹ Ezúton is szeretném megköszönni a Terror Háza Múzeumnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta az interjúk felvételeit. Az interjúkon való részvétel természetesen önkéntes volt, s a „minta” emiatt sem reprezentatív. A legfiatalabb elbeszélő 2006-ban 16, a legidősebb 34 éves volt; a 28 fő között találunk budapestit, vidékit és határon túli magyart is. Az interjúkat videokamerával rögzítették. Az átírás során törekedtem az elhangzottak szó szerinti begépelésére, nem feledve, hogy „az átírás egyúttal a szóbeli nyelvhasználat fordítását is jelenti, annak saját szabályaival, egy írott nyelvre, melynek más szabályai vannak. Az átiratok nem az eredeti tények vagy a valóság másolatai, vagy ábrázolásai, hanem értelmező konstrukciók.” Steinar KVALE: *Az interjú. Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba*. Józsoveg Műhely, Budapest, 2005. 167.

adott formái.² Emellett szólok az oktatás szerepéről, hatásáról is – azért, mert a családi emlékekkel szemben, amelyeket az úgynevezett kommunikatív emlékezet hordoz, az iskola a kulturális emlékezetet formálja-közvetíti, amely már kész történeti narratívákban ölt testet. Érdeemes feltárni, hogy melyek a meghatározó különbségek vagy éppen hasonlóságok a kétféle emlékezet között. Hogyan egyeztetik össze vagy értelmezik az interjúalanyok a sok esetben még töredékes, képlékeny és versengő magyarázatokat és átadott emlékeket az általuk konstruált forradalomképben?

Az interjúszituáció sajátosságai miatt más kérdések is felmerülnek. Mi motiválta ezeket a fiatalokat, hogy részt vállaljanak a nemzeti történelmi örökség archiválásában? Mi készítette őket arra, hogy a Szigeten önként elmeséljék ’56-tal kapcsolatos „emlékeiket”?

Bár a szövegek alapján lehetséges lenne, nem elemzem az egyes interjúalanyok tudásának szerkezetét, és nem térek ki az elbeszélésekben felbukkanó téves adatokra, azokat nem javítom. Ennek alapvetően terjedelmi okai vannak, miként annak is, hogy nem, illetve csak igen érintőlegesen szólok a diszkurzív identitás kérdéséről.

Az interjúk elemzése előtt legalább röviden ki kell térni arra a környezetre és társadalomra, arra a tapasztalati térre, amelyben a kommunikatív emlékezet kialakult, majd (legalább részben) áthagyományozódott. Itt elsősorban a különbségeket kell hangsúlyozni, hiszen voltak olyan családok, ahol az emlékezés mindvégig jelen volt, sőt nemzedékről nemzedékre áthagyományozódott, miközben más családokban a szülők, nagyszülők generációjára valamilyen mértékben hatott az államszocializmus 1956-tal kapcsolatos tabusító politikája, lévén a politika megpróbálta uralni a hivatalos (kollektív) és egyben a nem hivatalos (kommunikatív) emlékezetet is.³

Az előbbi, a kollektív emlékezet folyamatos fenntartásának elengedhetetlen része a periodikus ismétlésen alapuló felidézés, az úgynevezett mimetikus emlékezet – azaz fontosak voltak „a hivatalos, politikai emlékezet rítusai, ünnepei, megemlékezései és beszédei”. Ha valaki a „hivatalosság” efféle üzeneteire nem is volt fogékony, azt is „elér(het)te és befolyásol(hat)ta a kanonizált diskurzus finomított változata a kulturális rendszereken (film, színház, irodalom stb.) át”.⁴ Tehát míg 1956 feldol-

² Az elemzési kategóriára lásd: Jann ASSMANN: Az emlékezés kultúrája; illetve Kulturális identitás és politikai képzelőerő. In: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2004. 29–86, 129–158.

³ Lásd GYÁNI Gábor: 1956 elfelejtésének régi-új mítosza. *Élet és Irodalom*, 2001/6. Gyáni itt György Péter 1956 1989-ig tartó utóéletét tárgyaló *Néma hagyomány. Kollektív felejtés és kései múltértelmezés* című könyvére reagál.

⁴ K. HORVÁTH Zsolt: Ami személyes és ami kollektív – a „lépték” használata. *Élet és Irodalom*, 2001/15.

gozását felülről irányítottan leginkább a tabusítás (stb.) jellemezte, addig mikroszintről nézve '56 személyes tapasztalatnak minősült, és ezen tapasztalatok feldolgozása is csak személyesen, és nem nyilvánosan történhetett meg. Így „azokban a családokban, ahol 1956 tabu volt, nem maradt más, mint a múlt hivatalos értelmezése. Ott, ahol 1956-ról morálisan igaz, de a kanonizált diskurzussal szembenálló elbeszélés hagyományozódott át, ott is két lehetőség nyílt az ifjabb nemzedék számára: vagy azonosult ezzel a nézőponttal, s akkor »másként gondolkodó« lett, vagy pragmatikus szempontból lemondott róla.”⁵ Azaz: a gyermekek a családban hallhattak a politikai rendszer által közvetített és megkívánt uralkodó nézetekkel ellentétes véleményt is – miközben sok családban tabuvá vált 1956 története és bekövetkezett a „történelmi amnézia”.⁶ Ennek nyomán viszont ellentét keletkezhetett a forradalmat átélők felejtékényszere (vagy éppen emlékezőképényszere) és a már nem érintett generáció érdeklődése között.

A nyolcvanas évek közepétől a helyzet megváltozott: lehetőség nyílt arra, hogy „az addig jobbra hallgató magyar társadalom felidézze a forradalom és az azt követő évek emlékét és előbb erkölcsi, majd politikai ítéletet alkosson a rendszerről, amelyben élt. Ennek nyomán vált a magyarországi demokratikus átmenet egyik kulcskérdésévé a múlthoz való viszony.”⁷

A rendszerváltás után a magyar társadalom szembenézhetett az elmúlt rendszerrel, illetve a 20. század magyar történelem fordulataival,⁸ ami azonban új problémákat eredményezett. Arról van szó, hogy ha „gyorsan történnek a politikai és társadalmi változások, a társadalmi tudatban egymásra rakódnak az egymást követő rendszerek legitim értékei. Az új értékek elfogadásához, a régiek újraértékeléséhez idő és tapasztalat kellene, ennek híján a körülmények nyomására az emberek sajátos stratégiákat dolgoznak ki...”⁹ 1956 azonban hétköznapi politikai csatározások és többnyire leíró történeti munkák, nem pedig intellektuális

⁵ Uo.

⁶ GYANI Gábor: Előszó. In: KÖRÖSI Zsuzsanna–MOLNÁR Adrienne: *Titkokkal a lelkemben éltem. Az ötvenhatos elítéltek gyermekeinek sorsa*. 1956-os Intézet, Budapest, 2000. 8.

⁷ RAINER M. János: Nagy Imre újratemetése – a magyar demokratikus átalakulás szimbolikus aktusa. In: KIRÁLY Béla–LEE W. CONGDON (szerk.): *A magyar forradalom eszméi. Eltiprásuk és győzelmük (1956–1999)*. Atlanti Kutató és Kiadó Társulat Alapítvány, Budapest, 2001. 240.

⁸ „Magyarországon ebben a században – annyi idő leforgása alatt, amennyit az együtt élő generációk emlékezete még befog – nyolc olyan történelmi fordulat volt, amikor az uralkodó politikai értékrend is megváltozott, és az új rendszerek nem egy esetben a korábbi teljes elutasításán alapultak.” SZABÓ Ildikó: *A pártállam gyermekei*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000. 32.

⁹ CSÁKÓ Mihály: Ifjúság és politika. *Educatio*, 2004/tél. 542.

viták tárgyává vált.¹⁰ Ráadásul mivel az elmúlt rendszerben mindenki „érintett volt”, a történesek magyarázata nem csupán a történészek és politikusok feladatává vált – arra jogot formált mindenki, aki emlékezett és aki tapasztalt.¹¹

1989-et követően Európa e térségében a nemzet és a nemzetállam újra sok ember számára lett a reménység forrása; a nemzet alapvető politikai és társadalmi vonatkozási pontként jelent meg. Ez (Niedermüller Péter fogalmával) a „*nemzeti*» *diszkurzusa*”, amely „a politikai és társadalmi rend különböző elképzelései[nek], a legkülönbözőbb politikai és társadalmi érdekek[nek]” az összecsapása.¹² „Ezek a csatározások egyrészt konkrét történeti események és szereplők értékelésére és átértékelésére irányulnak; másrészt [...] mindig a múltra, a történelemre és az emlékezetre irányul[na]k, mégpedig azzal a meghatározott céllal, hogy a múltnak egy olyan imaginárius képe kerüljön megjelenítésre, ahonnan »*egyenes út*» vezet a jelen politikai rendszerhez”, viszont olyan elvont társadalmi kategóriákkal foglalkoznak, mint például a nemzeti identitás. Ez „a nemzeti identitás két szinten létezik: az egyén nemzetiként érzékelt »*éntudatán*«, valamint a »*kollektív egész*« identitásán más hasonló entitáshoz viszonyítva”.¹³

Niedermüller a „*nemzeti*» *diszkurzusának*” három aspektusát határozza meg, és ezeket a történelem helyreállításának, rekonstrukciójának, illetve nacionalizálásának nevezi. Az „objektív” történelem helyreállítása, az államszocializmus által létrehozott múlt- és történelemkép átírása egyben azt is jelentette, hogy a történelemben új szereplők jelentek meg. Egyszerre csak olyan társadalmi csoportok kértek szót, hogy elmesélhesék saját történelmi tapasztalataikat, amelyeknek a „szocialista” történelem színpadán nem volt helyük. Így a helyreállítás szimbolikus folyamatában nemcsak a „nagy” történelmi események kerültek kiigazításra – ezzel párhuzamosan megjelentek a szocializmus hétköznapijaival kapcsolatos tapasztalatok is, amelyek kétségessé teszik a nagy történeti narratívákat. Előtérbe kerültek ugyanis a szocializmusban elszenvedett kirekesztettség, az elnyomás és a szenvedés tapasztalatai, amelyek története

¹⁰ Természetesen nem arra gondolok, hogy e kérdésről ne születtek volna vitacikkek, vagy ne lettek volna ilyen irányú kezdeményezések. Lásd például a *Múltunk* 2006/4. számában megjelent körkérdéseket és az azokra érkezett tizenhárom választ.

¹¹ Vö. LIGETI György: Politikai beszéd 1956-ról – 1989 után In: STANDEISKY Éva–RAINER M. János (szerk.): *Évkönyv X. Magyarország a jelenkorban*. 1956-os Intézet, Budapest, 2002. 258–263.

¹² NIEDERMÜLLER Péter: A nacionalizmus kulturális logikája a posztiszocializmusban. *Századvég*, 2000/16.

¹³ Katherine VERDERY: „Nemzet” és „nacionalizmus”: merre tovább? In: KÁNTOR Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004. 382.

az egész társadalom történeteként jelent meg. A szocializmus árnyoldalai (politikai perek és kivégzések, kitelepítések, kínzások) e történelem szerkesztésében jelennek meg. A rekonstrukciós diskurzus stratégiája a történelem újraértelmezését és a múlt megfelelő eseményeinek szelektálását jelenti. A „nacionalizálás” a rekonstruált történelmi folyamatokat és eseményeket szélesebb politikai és ideológiai kontextusba helyezi, melyben az adott társadalmi rend politikai, társadalmi és kulturális származásának konstruált és fiktív emlékei is megjelennek. Ebben a felfogásban a nemzeti kultúra mint kulturális örökség jelenik meg, amely szimbólumok, rítusok és szimbolikus akciók olyan speciális készletéből áll, amelyek alapján az adott társadalom nemzetként definiálhatja önmagát.

A családi emlékek

Az '56-ról szóló családi elbeszélések¹⁴ a forradalom eseményeinek emlékének kívül arról a társadalmi környezetről is tudósítanak, amelyben az események megtörténtek, azaz amikor a forradalomról esik szó, akkor (implicit vagy explicit módon) az a társadalmi elégedetlenség, feszültség is jelen van, ahogyan az eseményeket átélték. Emellett az emlékek átadását és értelmezését erősen befolyásolja a környezet amnéziát vagy emlékeztetést kiváltó hatása, valamint a rendszerváltás előtt és a rendszerváltás óta a köztudatra ható visszaemlékezések, elemzések és az aktuálpolitikai értelmezések is.

Az interjúkból egyértelműen kiderült, hogy a forradalom emlékezte milyen kontextusokat foglal magában, és ezen kontextusok hogyan strukturálják az interjúalany viszonyát a családi emlékekhez. Így a forradalom emlékeztetének más és más aspektusai jelentek meg a családi történetekben az emigráció kapcsán, Budapest és vidék viszonylatában, illetve az eseményeket megelőző negatív vagy pozitív tapasztalatait illetően. A forradalom emlékeinek átadásakor a generációk közötti tapasztalati és konstrukciós különbségek is megfigyelhetők.

„A családom, hogy mondjam, nem vett tevékenyen részt az '56-os forradalomban, ugyanis édesapám és édesanyám is meghalt utána, úgyhogy az emlékeket nem igazán tudom hordozni. A nagyszüleim

¹⁴ Az interjúkban a következő kérdéscsoport vonatkozott e témakörre: 1. Hallottál-e a családjában a forradalom eseményeiről? 2. Nagyszüleid (szüleid), rokonaid hogyan élték át a forradalom és szabadságharc hetét? (Hol voltak, mit csináltak, milyen rádiót hallgattak...?) 3. Nagyszüleid, rokonaid szerint miért tört ki a forradalom?

ezt a témát, hogy úgy mondjam, nem is igazán érintették. A nagyapám a szó pozitív értelmében egy vidéki parasztember. Ő nagyon ritkán beszél. És erről pont nem beszél.” (Tamás, 26 éves, Budapest.)

Az interjúalanyok által felidézett családi emlékek között a forradalom eseménye (a fent felsorolt kontextusokon belül is) egyértelműen negatív érzelmi viszonyulásokkal telített értelmezési keretben, a félelem, kiszolgáltatottság élményével párosulva jelenik meg, amit részben az orosz csapatok megjelenése és ezáltal a még közeli háború élményének felidézése magyaráz.

„Azt tudom, hogy az oroszok teljesen kifosztották a kisboltjukat, ez semmiféleképpen nem pozitívként élték meg. Ez ilyen kis élelmisszerbolt volt, és aztán ugye innen mindent kihordtak.” (Réka, 21 éves, Miskolc.)

„Hát igazából nagymamám még fiatalabb volt, 17–18 éves ekkor, őt az édesanyja megpróbálta megvédeni ettől az egésztől, tehát amikor lemerészkedett, mert ugye a Sztálin-szobor ledöntése az még a forradalom elején történt ugyebár, akkor még nem lehetett tudni, hogy ez hová fajul, tehát hogy itt harcok lesznek [...] nem vettek részt, megpróbáltak kimaradni belőle.” (László, 20 éves, Budapest.)

Másrésről bizonyos elbeszélések alapján úgy tűnik: az „ötvenes évek” bizalmatlanságának újjáéledése miatt az emberek egymástól való félelme a forradalom kitörése után is meghatározó tapasztalat volt. Ez hatott a családban áthagyományozódott emlékekre is: az elmesélt történetekben a forradalmat nem hősiességgel jelenítették meg, hanem sokkal inkább az esemény negatív oldalait emelték ki.

„Egy nagyon kemény sztorit tudnék ezzel kapcsolatban elmondani, a nagyapám tormát természetett, ő adta a földet meg a szaktudását, és volt egy pénzes, aki adta a pénzt, volt egy ember, és egy nagyon jó tormatermésű év volt az ’56-os. Amikor kifizették a teherautót, hogy a szállítmányt elvigyék, akkor nagyapámat, aki... ott volt mellette a felesége, nagyanyám, a 3 éves anyámmal és az épp a hasába lévő nagynénémmel, lenyúlta a teherautót gyakorlatilag a pénzes ember, és azt mondta neki, hogy ha nagyon ugrál, azt mondja, hogy ellenforradalmár, és lelövi a francba nagyapámat. Tehát ilyen szinten tudtak az emberek lealjasodni mondjuk a pénzért, még akkor is, azért az emberi aljasság akkor is volt. Tehát nekünk ’56-ról leginkább ez a családi vonatkozású dolog maradt meg.” (Gábor, 28 éves, Budapest.)

„Különböző beszélgetések folyamán mindig nagypapára terelődött a szó, nagymamára, hogy hogy maradtak életbe, hogy találkoztak, hogy nem találkoztak, és akkor anyukám is mesélt különböző sztorikat, akkor kicsi volt, 8 éves volt, és majdnem lelőtték a kuka tejéről, amikor nézte az Üllői úton, hogy jönnek a tankok, az anyukája azt hitte, hogy ez milyen jó tankfelvonulás, és akkor gyere nézzük meg, és egy férfi rángatta le őket a kapuból, hogy azért ezt nem biztos, hogy egy gyereknek néznie kéne, és amikor berántotta, akkor lőtték szét a kapualjat. [...] Tehát a forradalomnak az a része, amit én úgy gondolom, hogy jogosan történt a dolog, de voltak benne olyan dolgok, amik igazándiból rosszak voltak. Tehát tizenéves gyerekek jutottak fegyverhez, tizenéves gyerekek szórakozásból belelővöldöztek a kenyérért sorban állók lábába, nagymamámat is lábom lőtte egy ilyen tizenéves gyerek, aki tényleg csak kenyérért állt sorba, mert akkor már napok óta nem volt kenyér, akkor a nagypapám összeveszett a házmesterrel, akkor ezért feljelentette a forradalom után, hogy ő részt vett a forradalomban, mert etette ezeket a fiatalokat, mert vitt nekik ennivalót meg teát, és ezért be is börtönözték.” (Krisztina, 34 éves.)

A drámai események felidőzésére elsősorban a vizualitás és az erős negatív érzelmi töltet a jellemző. Ezekben a családi emlékekben a forradalom megítélésével kapcsolatban nem a társadalmi szolidaritás, az összefogás a történetmesélés domináns szervezőeleme, hanem a személyes konfliktusok és ellenérzések. Az interjúalanyok az általuk rekonstruált forradalomkép alapján egyetértettek célkitűzéseivel, ugyanakkor azokban az esetekben, amikor nagyon személyes és erőteljesen negatív érzelmi töltetű emlék adódott át, a családi emlékekkel való azonosulás következtében élesebben elvált maga az eszme, a cél és a konkrét esemény.

Nagyszülők és szülők eltérő emlékezése

A forradalom megítélése más kontextusban merül fel, ha az emlékeket hordozók gyermekként élték át az eseményeket. Más a szülők és más a nagyszülők értelmezése is. A nagyszülők inkább konkrét eseményekre emlékeztek, míg a szülők emlékeiket más értelmezési keretben jelenítették meg: itt nem a politikai és társadalmi aspektus került előtérbe, hanem az események öntudatlan átélése, az azokkal való sodródás.

„És még két élmény anyukámtól és apukámtól. Volt egy nagy láda és valakik azt mondták, hogy ezt át kell tolni az úton, vigyék el a túloldalra, és ők tolták, miközben lőttek rájuk, és nem tudták, hogy mi van benne, és később derült ki, hogy egy lőszeres láda volt, és két tizenéves srácot kértek meg, úgylát apukának egy ilyen élménye volt, illetve anyukámnak volt, neki a Köztársaság téren, elment, és arra emlékszik, hogy ott lógtak az emberek a fákon, és ki voltak belezve. Ő sajnos ott dolgozott a Köztársaság tér mellett, és amikor elmentünk, ő ezt mindig elmondta. Véletlenül arra mentek haza, és őbenne ez megmaradt.” (Zoltán, 34 éves, Budapest.)

„Végül is apukám megemlítette azt, hogy vele mi történt a forradalom alatt. Ő akkor volt 14 éves, és éppen akkor, amikor kitört a forradalom, moziba ment volna a bátyjával, de hát a moziba nem jutott el, mert végül is az ő falujában végül is a csőcselék felforgatta a falut, felgyújtották a tanácsházát. És hát apukámat meg fejbe vágta egy biciklipumpával.” (Renáta, 29 éves, Szeged.)

A családi legendáriumban megjelenő történetek felidézésénél a II. világháború és az '56-os események összemosása gyakran megjelenik, ami – mint említettem – egyrészt a kommunikatív emlékezetre, az elsődleges tapasztalatok átadására jellemző, hiszen a két esemény feldolgozására és értelmezésére a társadalomnak nem volt ideje. Másrészt viszont a két rendkívüli esemény hasonló élményei miatt a személyes élmények, emlékek elbeszélésmódja, megéléstörténete is hasonló.

„Én azt vettem észre, hogy bizonyos szempontból ugye a II. világháború végén is behívták, szovjet csapatok érkeztek az országba, meg '56-ban is érkezett utánpótlás, és ezért az emlékek összefolynak. Tehát hallottam is róla, meg nem is. Annyit tudok róla, hogy hát szovjet katonák gyakorlatilag ott laktak nálunk. Hogy ez '56-ban volt vagy a világháború végén, azt nem tudom. És félték tőlük.” (Renáta, 29 éves, Szeged.)

„Az egyik nagypapámnak, mondjuk, nehéz kihámozni az egészből, mert a nagypapám, az ugye megélte a világháborút is, kemény dolgok történtek vele, és folyamatosan meséli ezeket a sztorikat, és hogy évszámot azt sose mond, csak hogy amikor ez volt és hogy. Úgylát hogy sose tudom, hogy melyik mikor történt [nem tudom] konkrétan behatárolni. Biztos mesélt '56-ról, de így nem tudtam szétválasztani a II. világháborúban és utána történt eseményeknél, hogy mikor történt.” (Dávid, 23 éves, Budapest.)

Ahogy már említettem, voltak olyan családok, ahol az események megítélése eltért a szülők és a nagyszülők generációja között. A különbség okát az egyik interjúalany azzal magyarázta, hogy míg a nagyszülők belenyugodtak a rendszer működésébe, addig a szülők később kritikával viszonyultak hozzá.

„A nagymamámnak negatív, mert ő egyértelműen a borzalmakat látta. Az, hogy nem volt kenyér, az hogy elszakították az apukámtól, akit elvittek vidékre, amikor indultak az események, és akkor a keresztanya elvitte vidékre, és ő nem tudott utánamenni, mert bent ragadt a városban. Akkor utána elmentek volna, a nagypapám, az elvitte volna őket valahova Bécsbe, megjelent egy teherautóval, és azért nem szállt fel a teherautóra a nagymamám, mert az apukám vidéken volt, és nem akarta otthagyni a gyerekét. Tehát neki csak ezek a negatívumok voltak, és akkor utána jött az a negyven év, amikor elkezdtek mosni az agyát kegyetlenül, hogy igen, ez rossz volt, igen, ez nem volt jó politikailag sem és társadalmilag sem volt helyes, úgyhogy azért benne elég negatívan élt ez az egész forradalom, míg mondjuk az anyukám, aki akkor 8 éves volt, és ő csak erre a dologra emlékezett az egészből, tehát ő átlátta, én úgy gondolom, ennek az egésznek a fontosságát.” (Krisztina, 34 éves.)

„... a nagyanyám[ék] szépen lementek a pincébe és szépen ott töltötték, ott próbálták meg átvészelni ezeket az időket, mert ők ugyebár átélték a '45-ös budapesti ostromot, és hát megpróbálta megvédeni a családot ettől a dédnagyanyám, és igazából csak a tüzéségi tüzet hallották meg, meg ilyeneket, meg amikor felmentek kenyeret venni, a halott orosz katonákat letakarva látták, de nem vettek részt, megpróbáltak kimaradni belőle.” (László, 20 éves, Budapest.)

Az emigráció

Az 1956 utáni emigrációs hullám sok családot érintett, így a forradalomról szóló történetekben ez is sokszor megjelent. A forradalom leverése után több mint 200 ezer ember hagyta el az országot.¹⁵ Az elbesz-

¹⁵ Lásd bővebben KANYÓ Tamás (szerk.): *Emigráció és identitás. '56-os magyar menekültek Svájcban*. L'Harmattan-MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2002; SZABÓ Juliet: „...s várja eltévedt fiait is.” Az MSZMP repatriálási és hazalátogatási politikája 1956 és 1963 között. *Múltunk*, 2007/1. 187–213.

lésekben ugyanakkor az emigráció lehetőségként, a félelem elől való menekülésként vagy válaszreakcióként jelentkezik sok esetben.

„Igazából ők nem meséltek, de vannak rokonaink, akik ez miatt ki kellett nekik menni Nyugatra, mert nekik biztos, hogy közük volt hozzá, de nem tartjuk a kapcsolatot.” (Zsolt, 30 éves, Budapest.)

„Igen, hát nekem, én elvileg most angol vagy kanadai állampolgár lennék, az egyik oka az volt, hogy ’44-ben a háborúban a papámra rábízták a nagymamámat, s ’47-ben született apám. ’56-ban a nagypapámnak már megvolt kint Londonban a munkája. Megvolt az is, hogy hogyan mennek ki. És nagymamám mondta azt, hogy nem mennek ki, mert nem akarja itt hagyni a szülőföldjét, amit megértek valahol, mert ezt szereti, pedig francia származású. [...] ’56-ban a nagy, a nagypapámnak azt mondta nagymamám, hogyha bármilyen partizáncsoportba beáll, akkor elvállik tőle.” (József, 31 éves, Budapest.)

„Hát édesapám például azt mesélte, szó volt róla, hogy ők is disszidálnak, mert Kőszegen éltek, amikor 10 éves volt. Tehát szó volt róla, hogy dobbantanak, aztán mégsem mentek sehova. Emlékszem, hogy egyszer voltunk a Vígyszínházban az Össztánc című előadáson és abba van ’56-ról egy rész és akkor édesapám mondta, hogy mennyire megérintette ez, mert majdnem mentek.” (Tamás, 22 éves, vidék.)

Az egyik emlékező az emigráció kérdését összekapcsolta „a” Nyugattal, mint a szebb és reményteljesebb élet lehetőségének szimbólumával.

„Nem volt nálunk ez egy családi összejövételkor téma, ami bennem megmaradt, a Kelet és Nyugat [...] mert Kelet és Nyugat is megütözik ebben a dologban, hogy nekem a nagybátyám kamionos volt és sokat járt külföldre, és ő hasonlította állandóan össze, amit én egyáltalán nem értettem. Én a Flórián téren lakom és viccelődtek a szüleim, hogy a Bécsi út túloldalán, amiről én egyáltalán nem tudtam, hogy micsoda. Hogy ilyenkor nyilvánvalóan Bécsre gondoltak.” (Zoltán, 34 éves, Budapest.)

Az emigráció és az emigránsok megítélése másként jelentkezik következő interjúalany elbeszélésében, aki a kérdéshez ambivalensen viszonyult.

„Konkrétan egy emlékem van az egésszel kapcsolatban, én kint voltam egy évig Amerikában cserediákként, és ott eljutottam egy olyan magyar klubba, ahol ’56-os menekült öregek gyűltek össze. És na-

gyon érdekes volt a dolog, mert egymással is angolul beszéltek, borzalmas magyar akcentussal, attól függetlenül, hogy kint vannak '56 óta, és gyakorlatilag olyan hely volt, hogy mint egy magyar parasztház, úgy volt belül felépítve, főgerendán rajta volt a Szózatnak az első pár sora, különböző híres nagy magyar családok címerai föl voltak rakva, és minden vasárnap összegyűltek és magyar ételeket ettek, viszont olyan hamisnak tűnt a dolog, mert ők nem magyarul beszéltek egymással. Tehát nekem ez nagyon furcsa volt. Meg az, hogy ahogy megtudták, hogy én Budapesten, Magyarországon élek, rögtön mindenféle jóval elláttak engem, és az hogy hazajönni, meglátogatni vagy ilyesmi, az nem is került szóba.” (Dávid, 23 éves, Budapest.)

'56 tabusítása

Az interjúalanyok jelentős része otthon nem hallott a forradalomról. Ennek több oka is lehetett: a család nem volt közvetlenül érintve; a szülők, nagyszülők nem akartak, nem mertek róla beszélni. Nem feltétlenül arról volt szó, hogy elfogadták a hatalom '56-ábrázolását, de azt jelenthette, hogy meg akarták óvni a gyermeket, nehogy elszólja magát az iskolában. Ilyen értelemben részeseivé váltak az uralkodó diskurzusnak. Mindez sajtóosan jelenik meg az interjúalanyok emlékezésében.

„A nagynéném mondta, hogy a történelemben, amiből ő tanulta, teljesen más volt, és a szülei nem akartak neki semmit mondani, nehogy az iskolában véletlenül elszólja magát.” (Tímea, 24 éves, Mogyoród.)
 „Annyit meséltek csupán, anyu mondta, hogy ő akkor '56-ban volt 3 éves, hogy félelmetes volt, ahogy '56-ban a tankok jöttek, 3 éves volt, Cegléden laktak ők. Cegléden ott jöttek a tankok, de igazándiból ő nagyon kicsi volt ehhez, nagyszüleim viszont, akik átérték az egészet, őket viszont sajnos koruk végett nem nagyon tudtam velük erről beszélgetni. Amíg gyerek voltam, addig ugye nem lehetett róla beszélni, amikor meg már lehetett volna róla beszélni, akkor meg már nem éltek szegények.” (Gábor, 28 éves, Budapest.)

A vidék–főváros kettőssége '56 emlékezetére is kihat. Azokban a családokban, ahol a nagyszülők vidéken éltek, ez a tény, illetve ennek valamiféle következménye gyakori hivatkozási alapként vagy magyarázatként szolgált a forradalommal kapcsolatos emlékek felidézésénél.

„Igen, a nagymamám, elsősorban ő mesélt. Nem úgy, mint aki részt vett benne, mert ők nem pestiek voltak, hanem vidéken éltek. Hát gondolom, hogyha pestiek lettek volna, akkor teljesen másképp éltek volna meg.” (Réka, 21 éves, Miskolc.)

További különbség, hogy a vidéken átélt események elmesélésekor az interjúalany nem a külső, hanem a belső fenyegetettséget hangsúlyozta. Itt a nagyszülők érzéseiről, az egymástól való félelem már említett jelenségéről van szó, ami – az emlékezések alapján úgy tűnik – a kisebb közösségekben élők személyes kapcsolataira nagyobb hatással volt.¹⁶

„Konkrétan ’56-ról nem beszéltünk, mi nem Budapesten élünk, hanem Mogyoródon. Elég közel van Budapesthez végül is, de mégsem volt, szóval ott nem voltak lövöldözések meg ilyesmi, legalábbis a nagyszüleim nem említették, hogy lett volna bármi ilyesmi. Csak azt tudom, hogy ők is elmentek az óvóhelyre, tehát náluk is volt, hogy nem igazán jártak ki az utcára, mert a hírek azok terjedtek, de nem volt mitől félniük. Inkább a szomszédjuktól féltek akkor ott falun az emberek, hogy nehogy valaki őket feljelentse ott bármi miatt, disznót bent vágtak a lakásban a nappaliban. Inkább az emberek akkor egymástól féltek.” (Tímea, 24 éves, Mogyoród.)

Az interjúkban előkerült az is, hogy mi motiválta-motiválhatta a falusi társadalmat a forradalom napjaiban.

„Nagyapáméknak, hát igazából erről nem igazán szeretnek beszélni, de ilyen utalások voltak. Dédnagyapámat, a nagyapámnak az apját elvitték. A Pocsaly községben éltek, az Debrecentől mintegy 30 kilométerre volt, és a debreceni ÁVH-központba elvitték, mert hogy nem akarta beszolgáltatni a terményét, amit 2–3 hold területen termelt búzát, hát ott keményen megverték, eltörték a lábát, minden és utána 3 hétig bent volt a fogdában, és igazából a közben jöttek ki a pufajkásnak nevezett, vagy ÁVH-sok, ezt már nem lehet kideríteni, és azok elvittek mindent, de mindent a lekvártól elkezdve a csirkéig mindent.” (László, 20 éves Budapest.)

¹⁶ Már utaltam rá, hogy az emlékekben keverednek az ’56-os és a korábbi történetek. Erre találunk további példákat a következő és a későbbi részletekben is.

A forradalom megélt emlékezetének átadása

Más nézőpontból jelenik meg a forradalom a családi emlékezetben, ha a családtag az események részese volt. Ebben az esetben a történet, azaz az emlék részletes, konkrét és az egész forradalmat összefüggésbe helyező és értelmező narratívával párosul. Más interjúalanyok emlékeire sokkal inkább a töredezettség és a forradalom egyetlen aspektusának kiemelése a jellemző. Ezzel szemben az alábbi interjúrészletben feltárul a nagyapa egész életútja, a forradalom kirobbanásától az emigrálási kísérleten keresztül a megtorlásig. Ennek az emléknek az átadása során az interjúalany a rendszer egészére vonatkozó értelmezési keretet kapott.

„Nekem szerintem '56-tal kapcsolatban úgymond elég normális emlékeim is vannak, és tényleg első kézből is, és ez szerintem a korosztályomra abszolút nem jellemző, tehát aki mondjuk, akinek nem voltak ott a nagyszülei, annak még a nagyszülei sem tudják, hogy mi volt. [...] Az nagyon megmaradt, hogy állítólag ő nem volt egy jó forradalmár, mert november 4-én ment először, és akkor kapott puskát. De hát akkor már vége volt! És azt is nagyon, nem is tudom, hogy mesélte, kicsit talán szégyenkezve, hogy furcsa volt, hogy ő mint egyetemista, aki ambíciókkal volt teli, és ugye azért lehetett egyetemista, mert népi-paraszti származású volt [...] de tanulhatott. És végül is nekik köszönhetette, hogy egyetemista lehetett abban az időszakban, és hát gyakorlatilag ő a rendszernek egy haszonélvezője, nem haszonélvezője, mert haszonélvezője a kommunista káderek voltak és a párttagok, mondjuk, nem minden párttag, de a felső vezetés. [...] De amikor nekem mesélte, akkor az volt benne nekem a megkapó, [...] hogy nem mi csináltuk a forradalmat, egyetemisták, hanem a pesti srácok. [...] És ők, egyetemisták, akiknek már volt veszténivalójuk, volt, mondjuk, elképzelésük a jövőről, vagy hogy úgy mondjam, volt ambíciójuk, azok lehet, hogy 23-án ott voltak a tömegben, amikor elindultak a Műegyetemről, de utána, amikor löni kellett, akkor ők nem, hanem egy rakás gyerek, akiket ő is látott, és tényleg ott mellettük harcoltak. Azok csinálták. [...] de nagyon-nagyon büszke rá, hogy voltak olyan munkásgyerekek, akik csinálták, és akik tényleg harcoltak. Viszont utána érdekes módon azt mondta, hogy neki ebből elég, és disszidálni akart. És utána el is... nem is olyan rég mesélte nekem ezt a történetet, hogy az apja sofőr volt és megkért[e], hogy vigye el. Ez '57 tavaszán volt, és az apját megkérte, hogy vigye el Nyugatra, és az volt, hogy valameddig leviszi az apja és ő utána, ahogy tud,

megy. És végül is elvitte egészen a határig [...] Elbúcsúztak, el is indult és többen voltak, akik mentek volna, és mentek a búzamezőn, vagy nem is tudom, hol és mondja, hogy egyszer csak jöttek katonák fegyverrel [...] látták az embereket, hogy mennek át Ausztria fele és tudták, hogy löni fognak, mindenki elbújt, meg ilyesmi és nagyapám bebújt valami kukoricabálába [...] Megadta magát [...] Utána bíróság elé is állították, de nem kapott büntetést, nem ítélték el. De ennek ellenére aztán nem tudom, hogy hogy, hogy nem, aztán kapott állást mégiscsak fizikusként, és nem tört meg a pályája, sőt aztán még ennek ellenére elég szép karriert futott be.” (Gábor, 23 éves, Budapest.)

E részlet kapcsán felmerülhet a kérdés: vajon miben nyilvánul meg és mit jelent az elbeszélő számára az, hogy „normális emlékei” vannak? Jelentheti a történet részletességét és teljességét (ami „a korosztályomra abszolút nem jellemző”), hiszen elsőkézből kapott információkat és személyes emléket; és utalhat arra, hogy az átadott emlék ugyanúgy „normálisan” konstruálódik, mint egy „átlagos” családi emlék, mert a történet vége pozitív.¹⁷ Ráadásul a forradalom az átadott emlék interpretálása során fontos történelmi eseményként jelenik meg, negatív érzelmi viszonyulás nélkül és a mából visszatekintve.¹⁸ A nagyapa aktív szereplője volt, noha az interjúalany értelmezésében a pesti srácok voltak a jó forradalmárok, mert ők az elejétől a végéig harcoltak. Ugyancsak az összefüggő magyarázatra (a felépített történet teljességére) utal, hogy az önfeláldozás és az egyéni ambíció, a polgári és a paraszti származás, illetve a rendszer haszonélvezője és elszenvetője ellentétpárok révén konstruálódik meg az a társadalmi kontextus, amelyben az egyéni motivációkat ábrázolja az emlékező.

A forradalom kitörése és okai

Arra a kérdésre, hogy „Nagyszüleid, rokonaid szerint miért tört ki a forradalom?”, az interjúalanyok egyértelműen az akkori életviszonyokat és a társadalmi igazságtalanságokat említették. A forradalom ezekre adott

¹⁷ Lehetséges ugyanis, hogy azokban a családokban, ahol a forradalom visszafordíthatatlan következményekkel és retorziókkal járt, ott az unoka csak esetlegesen hallott róla, csak információtöredékeket kapott, mert az esemény rendkívülinek, traumatikusnak és nem „normálisnak” minősült. Ekkor az emlék átadását az elhallgatás, a tabusítás, az elfojtás, a felejtés kényszere jellemezte. Természetesen ennek ellenkezőjére, az emlékeztetés kényszerére is számos példa hozható. Vö. KÓRÖSI Szusanna–MOLNÁR Adrienne: i. m. 47–87.

¹⁸ Ugyanis csak a jelen horizontjából tűnhet érdekesnek, hogy a nagyapa disszidálni akart.

társadalmi válaszként tükröződött. E kérdés kapcsán már kevésbé jelent meg a Budapest–vidék-ellentét vagy különbségtétel, mert ezeket az igazságtalanságokat, jogtalanságokat a társadalom egészére vonatkoztatták – alkalmanként konkrét (bár a II. világháború és a forradalom „összemosásához” hasonlóan szerkesztett) történetekkel alátámasztva.

„Hát igazából akkoriban már tudott volt ezek az indok nélküli perek, a recski haláltáborba elhurcolások, málenkij robot. Hát ezek tudottak voltak, és ennek a felgyülemlett feszültségnek a kivezetése volt igazából, kirobbanása volt ez a forradalom. Ezt ők teljesen látták. A nagyapám vidéki volt, ő Békés megyében élt akkoriban, és ők is eléggé rendesen átélték ezeket a besöpörk a kamrát, meg elhurcolták az összes állatukat az ÁVH-sok, igazából a pufajkások, akik az ÁVH után alakultak.” (László, 20 éves, Budapest.)

Az általános azonban inkább az, hogy az interjúalanyok a hatalom és a nép szembenállásának absztrakciójára támaszkodva, az elnyomás toposzait és túlzó leegyszerűsítéseket használva magyarázták 1956-ot.

„Én tudtam, hogy itt arról van szó, hogy van a hatalom, ami ellen fellázad a nép. Ami világos, az ez, hogy egy olyan elnyomás, egy olyan uralom, diktatúra működik, ami embertelen. És nyilván eljött az a pont, amikor az ember azt mondja, hogy most már tényleg elég. És annyira bizonytalan a helyzet és tényleg annyira nem tudunk megbízni senkiben.” (Zoltán, 34 éves, Budapest.)

„Hát mert már nem lehetett bírni, ami itt volt Magyarországon, tehát az emberek minden szabadságukat elveszítették, teljesen veszélyben voltak minden pillanatba, bármikor elvihette őket az ÁVH, alig voltak jogaik az embereknek, teljes megszállás volt, szóval egy hatalmas terror volt, az országot szinte teljesen kifosztották, a szovjet elnyomás volt érezhető. Szóval valamit tenni kellett.” (Edit, 16 éves, Debrecen.)

„Mert az emberek nagyon ki lettek zsákmányolva és elégük lett ebből az egészből, amibe belesodorták őket.” (Edina, 25 éves, Göd.)

Az iskola és a (szép)irodalom

Az iskolában a kanonizált történelem elsajátításával alakul ki az a történelmi tudás, az a reprezentációs forma, amely a kollektív identitás és nemzettudat fenntartásában nélkülözhetetlen. A történelmi ismeretek

elsajátítása mellett az iskolában zajló ünnepek, megemlékezések teszik magától értetődővé a társadalomban érvényes tradíciókat.

A kérdés témánk szempontjából az, hogy az iskola a történelemoktatás révén milyen hatást gyakorolt a „vizsgált” fiatalokra, milyen mélységben tárta fel az eseményeket és azt milyen kontextusba helyezte, az ünnepségek, megemlékezések révén hogyan mutatta be ’56-ot, és milyen rítust konstruált köré.

Az interjúk alapján úgy tűnik: ’56 megjelenítése az oktatásban még mindig kényes kérdés, hiszen a kulturális emlékezet még számos ponton ütközik a kommunikatív emlékezettel, s ezért nem alakult ki konszenzus. Az iskola, amelynek 1989 előtti szerepe az átpolitizáltság miatt ellentmondásos volt, a rendszerváltás után az objektivitás és a politikától való távolságtartás jegyében közelített a kérdéshez.¹⁹

Amikor az interjúalanyokat az iskolában tanultakról kérdezték, általában más-más okokkal indokolták vagy magyarázták a forradalomról szóló hiányos tudásukat, de legtöbbször valaki másra vagy valamilyen külső tényezőre hárították ennek felelősségét. Töredezett tudásuk eszerint az adott politikai, társadalmi rendszer és ezek uralkodó tudásformáit átadó intézmény: az iskola hibája. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy az elbeszélők jelentős része már a rendszerváltást követően járt iskolába, ám különbség e tekintetben nincs közöttük és a náluk idősebb interjúalanyok között.

Az iskolában közvetített tudást, pontosabban annak megítélését, illetve magyarázatát a következőképpen csoportosíthatjuk.

Voltak, akik az ’56-os eseményekről csak érintőlegesen tanultak, és így tudásuk csupán felületes volt. Ezt egyes esetekben azzal magyarázták, hogy már „kifutottak az időből”.

„Hát, azt kell hogy mondjam, hogy nem tanultam róla, mert ’94-ben érettségiztem, akkor még csak a II. világháborúig vettük a magyar történelmet, úgyhogy azt kell hogy mondjam, hogy ezt sajnos kihagytuk.” (Krisztián, 30 éves, Budapest.)

¹⁹ Az iskolában a forradalommal kapcsolatban tanultakra az alábbi kérdéscsoport vonatkozik: 1. Tanultál-e az iskolában az 1956-os forradalomról és szabadságharcról? 2. Hogyan beszéltek erről a történelmi eseményről tanáraid? Hogyan nevezték: ellenforradalom, „’56-os események”, népfelkelés, forradalom? 3. (Elhitted, amit tanítottak az iskolában?) – Az utolsó kérdés zárójelbe tétele jelzi, hogy a kérdés a rendszerváltás idején felnövekvő fiatalok életében (az akkori történelemkönyvek bevonása, átírása miatt) kiemelt jelentőségű volt, mert így szembesülhettek a történelem és a politika kapcsolatával.

A forradalom történetének iskolai átadása kapcsán, a hiányosnak érzékelt tudás magyarázataként megjelent az összefüggések bemutatásának elmaradása, illetve az esemény „bonyolultsága” is.

„Eljutottunk a II. világháborúig, addig komolyan vesszük a dolgokat, onnantól kezdve nagyon kevés információt kapunk, és az érettségín például féltünk is ettől a tételtől, mert annyira nem tudunk róla beszélni, vagy nem is az a baj, hogy nem tudunk róla, hanem olyan bonyolultan van előállítva az egész, nem értjük az összefüggéseket, nem látjuk át a dolgokat és nem tudunk róla. Akkor ott 18 évesen nem tudunk róla beszélni. A tanárok nem is igazán beszéltek róla, mert az volt a lényeg, hogy a II. világháború, és utána meg kellett ismerni Nagy Imrét, meg Kádárt és kész.” (János, 27 éves.)

Voltak olyan interjúalanyok, akik a tanár elfoglultságára, elhallgatásra hivatkoztak. Elbeszéléseikben valamiféle elvárás is megjelent arra vonatkozóan, hogy miként kellett volna a témával foglalkozni – és mivel nem így történt, az a képzetük, hogy az eseményeket „nem rendes mértékben” tanították nekik.

„Sajnos elhúzódt, tehát rossz rendszerben tanultuk, és valahogy a végén már nem jutott idő, úgyhogy igazából iskolában csak általános iskolában tanultunk róla. Sajnos eléggé elfoglultan, tehát próbálták a rossz oldalát bemutatni ennek az ’56-nak, tehát igazából próbálták a pogromokra rávezetni minket, tehát az ÁVH-sokat felakasztották a Köztársaság téren, felkoncolták őket, és hát hogy komolyabban, úgy, ahogy azt be kellett volna mutatni, az nem sikerült. [...] A tanárom elég elfoglult volt a Kádár-rendszer irányába, tehát ő igazából dicsőítette Kádárt is. Valószínűleg ennek tudható be, hogy nem rendes mértékben tanították.” (László, 20 éves, Budapest.)

„Az ’56-os forradalmat, hogy úgy mondjam, csak érintőlegesen néztük, természetesen el kellett menni moziba megnézni a Szamárköhögés című filmet, aminek ugye akkor a lényegéből semmi nem jött le... Nálunk gimnáziumban okosan szét voltak választva a történelemórák. [...] amikor valahogy a 20. századra értünk, akkor ott valahogy meglepő hallgatásba burkolózott a dolog.” (Tamás, 24 éves, Budapest.)

Az interjúalanyok olykor arra hivatkoztak, hogy „akkor még” nem érdekelte őket a történelem. Ilyen értelemben magukat is hibásnak tartot-

ták, és nem csupán az intézményrendszert vagy a tanárokat okolták. Azt hangsúlyozták, hogy meg kell érni a történelem befogadására.

„Középiskolában tanulgattunk igazából erről, de akkoriban ez annyira nem érdekelt. Amikor elkezdett foglalkoztatni, akkor 20 éves voltam, és akkor kezdtem így igazából megérteni, hogy tulajdonképpen mi is volt ez. Igazából ez nekem is akkor vált fontossá [...] mikor már én is megértem már arra. Kell hozzá egy érettség, szerintem.” (Réka, 21 éves, Miskolc.)

Felmerült a történelemkönyvek rendszerváltás körüli újraírása is, mondván: ez szintén szerepet játszott abban, hogy az iskola nem volt képes objektív, elfogulatlan vagy legalább teljesebb képet adni 1956-ról és az akkori eseményekről. Ennek kapcsán az elsődleges tapasztalatok és azok átadásának hiányát egyaránt problémaként ábrázolták.

„Pont a rendszerváltás környékén voltam olyan idős, amikor ugye ezt tanították nyolcadikban. Igazándiból nem tudtak milyen okosat mondani nekünk a tanáraink akkortájt. Fiatal tanárnő volt, ő se tudott személyes benyomásokat átadni, tehát ami akkor történt, mert ő is akkor még nem létezett, mint olyan, tehát igazándiból mi csak azt tanultuk, amit eddig tanítottak, az elég lesz. [...] Úgyhogy igazándiból tanulni nem tanultunk róla, csak átéltük. Átéltük 18 éves korunkban azt a dolgot, hogy ezekről tanulnunk kellett volna. Tehát újat.” (Gábor, 28 éves, Budapest.)

„Hát nem igazán, mert abból a tankönyvből, amiből nyolcadikban kellett volna tanulnunk, azt betiltották, és az általános iskolai tanárnőm is azt mondta, hogy ezeket az oldalakat kihagyjuk, mert őszerinte is hazugság volt leírva, a tanárnőm azt találta ki, hogy olyan szülőket, akik magyarérművek, és nem úgy fogták fel ezt az egészet, mint ellenforradalom, azokat a szülőket hívták be, hogy tartsanak előadást és anyukám is behozta a naplóját, hozott be repeszdarabot, és elég izgalmas volt.” (Edina, 25 éves, Göd.)

„Most jártam egy 2 éves képzésre, ahol a művészettörténet tanárom elég sokat dolgot mesélt. Nagyon jó dolgokat mesélt. [...] akkor volt 18 éves '56-ban, és hogy előtte a gimnáziumban hallották, hogy lesz valami következő nap, és mondta, hogy el akart menni, és a nővére bezárta a lakásba, és nem tudott kijönni, úgyhogy ott maradt bent, és mondta, hogy a rádióban meg mindenfelé olyan híreket lehetett hallani, hogy nincsenek sérültek, semmi baj nincs, nincs lá-

zongás, semmi. És pont valami kórházzal szemben laktak, nem tudom pontosan, hogy melyikkel, és folyamatosan lehetett látni, hogy viszik a sérülteket, és tiszta vér volt folyamatosan a lépcső, mosták fel a vért. Szóval teljesen más volt, amit akkor mondtak, mint az igazság.” (Erika, 24 éves, Kerepestarcsa.)

Az egyik interjúalany azonban nemcsak a rendszerváltozás körüli „tankönyvátírást” említette, hanem azt is: 1989–1990 után „újraformálták” az átadandó és kanonizált tudást.

„Hát én úgy érzem, hogy ez az ’56-os, éppen meg lett említve az ’56-os forradalom, de mint utólag az információkból hallottam, meg ahogy utólag már érzem, a súlyához mérten nem kapott elég szerepet [...] Szerintem ez azért is lehetett, mert a rendszerváltás környékén kellett erről tanuljak, nyolcadikos voltam, utána meg a középiskolai tanulmányok során és szerintem nem is tudták nagyon, nem akartak olyan dolgokat mondani, nem tudták, hogy mit mondhatnak. A rendszerváltás után szerintem még nem volt teljesen kialakulva, hogy mi lesz a vélemény, mit kell erről tanítani. Szerintem ez volt az oka.” (Zsolt, 30 éves, Szeged.)

Azok az elbeszélők, akik arról számoltak be, hogy elegendőnek és relevánsnak tartják az iskolában a forradalomról tanultakat, ezt két tényezővel magyarázták. Vagy azt emelték ki, hogy a tanárok hozzáállásának köszönhető, vagy azt, hogy olyan tankönyvből tanultak, amelyből már egy egységesebb, objektívabb képet nyerhettek a forradalomról.

„Az én tanárom gimnáziumban, az tisztességesen szerintem leadta az anyagot, és nálunk nem volt probléma abból, hogy ’56-ról beszélgetünk. Elsősorban a tananyagról, ’56 története, a történeti fejleményei a forradalomnak. Én úgy gondolom, hogy elég sokat tudok róla, meg utána is olvastam, de ez nem jellemző.” (Gábor, 23 éves, Budapest.) „Iskolában tanultam. Én pont akkor végeztem, amikor a rendszerváltozás, a rendszerváltás utáni időszak volt. Tizenöt évvel ezelőtt fejeztem be az általános iskolát. Akkor mi a hivatalos rendszer álláspontját és a jelen törikönyvet, mert aki a történelmet tanította, elmondta rendesen az anyagot, így a legújabb álláspontot is tanultuk. Pont ’91-ben tanultuk és akkor szerkesztették a törikönyvet, ideiglenes törikönyv volt. Azt tudom, hogy mindenképpen forradalomnak tanultuk. Középiskolában is forradalomról tanultunk. Végig-

vettük az eseményeket a Petőfi Kör alakulásától a forradalom bukásáig.” (Attila, 31 éves, Budapest.)

Sok elbeszélőt arra ösztönzött az iskolai oktatás vélt vagy valós elfogultsága, tabusítása, elhallgatása, hogy felnőttként informálódjon és átértékelje az eseményeket, felépítse saját egyéni diskurzusvilágát az ötvenhatos eseményekről. Ennek eszköze lehetett a család (főltéve például, hogy korábban azért nem hallott semmit ’56-ról otthon, mert a szülei nem mertek mesélni róla) vagy a történelmi témájú könyvek, illetve a filmművészet és az irodalom.

„Kolozsváron nőttem fel, ergo 1990-ben érettségiztem, magyarul az országgyűlési választások előtt egy szót nem tanultunk az ’56-ról, sőt még a magyar történelemről sem. Amit a történelemnek erről az időszakáról tudok, azt úgymond magánszorgalomból és különböző könyvekből, nem is tankönyvekből, hanem könyvekből. Ebben nagy segítségemre volt Romsics Ignác, aki a 20. század magyar történelmének egyik legnagyobb, sőt hát tulajdonképpen minden, amit tudok, az saját olvasmányélményeim.” (Zsigmond, 30 éves, Erdély.)

„Mert megérteni nem nagyon lehet, racionálisan felfogni, hanem hogy ráérzünk-e arra, hogy ez mi volt, mert csak akkor tudom felfogni, hogyha beleképzelem magam egy ilyen ember helyzetébe, aki ott volt és lőtt, és mondjuk jöttek a tankok, és vele együtt remegett egész Budapest, ezt, ezt olvastam a Nádasnál. Nádas Péternél, hogy jöttek a tankok és akkor remegett a gyerekek egész Budapest. És érezte, hogy van egy városa, és ez az ő városa.”²⁰ (Réka, 21 éves, Miskolc.)

„Pont ennek a könyvnek a hatására, mondom 35 nap a címe, a szerzője nem jut eszembe,²¹ egyszerűen át tudtam élni saját szemszögemből, mert én is főszulis voltam [...] és az, hogy szellemi emberek számára mit jelentett az, hogy most 2 napig nem eszik, most golyózápor van az utcákon, most géppisztolyt fog a kezébe, pedig életében nem fogott a kezébe. Vagy az ilyen leírások, hogy vidékről, faluból feljönnek a parasztemberek kocsikkal, és azt mondják, hogy hoztunk kenyeret, ilyesmit, és azt mondják a forradalmárok, hogy nem tudunk érte fizetni, és felháborodnak, hogy mit képzelnek maguk, azt hiszik, hogy maguk folyathatják a vérüket, mi pedig majd pénzt kérünk. És igazából az egész ország fogott össze, és nyilvánvaló volt az is, hogy

²⁰ NÁDAS Péter: *Emlékiratok könyve*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2003. II. k. 139–189.

²¹ LIPTÁK Béla: *35 nap*. BBS-INFO, Budapest, 2003.

ugyanakkor nem lehet győzni. De vannak olyan győzelmek, amik úgy válnak győzelemmé, hogy veszítenek. Vannak olyan győzelmek, amik igazából erkölcsi győzelmek.” (Gyula, Szigetszentmiklós.)

A fiatalok forradalomképe és a történelem újraértelmezése

A fiatalok forradalomképét a különféle mítoszok is formálják, amelyeknek négy típusát „használják”: az összeesküvés-elméleteket; a különböző időszakok „aranykorként” való megjelenítését; a történelem egy-egy válságos pillanatában feltűnő hősök (megmentők) dicséretét; s végül a kisebb-nagyobb közösségek (nemzet, város, társadalmi osztály) egységének mítoszáét.²² A kérdés innen nézve tehát az, hogy az emlékezetére és identitására hogyan hatnak a mítoszok, és milyen kapcsolat van mítosz és történelem között? Hogyan befolyásolják a köztudatban lévő mítoszok a fiatalokban kialakult forradalomképet?²³ És végül: miként konstruálják meg az egyének azt az eseményt, amiben valójában nem is vettek részt?

Az interjúalanyok forradalomképe szerint 1956-ban a legfontosabb cél a szabadság megteremtése, és ezzel a zsarnoki, elnyomó rendszer alóli szabadulás vágya volt.

„Végül is az emberek szabadságot szerettek volna, azt szerették volna, hogy ha szabadon élhetnek. Például úgy, mint a II. világháború előtt. Föl akartak szabadulni, szerették volna visszakapni azokat a javakat, amiket tőlük elvettek. De hát ugye ez végül is nem valósult meg.” (Erika, 24 éves, Kerepestarcsa.)

„A szabadságért, a szabadságért és hogy ne lehessen akármit, indokolatlanul úgy bánni velük, ahogy akkor bántak [...] Ők a szabadságért harcoltak, hogy Magyarországot nem Moszkvából vagy valahonnan egy Moszkva melletti bunkerből irányítsák, hanem Budapestről, egy szabad választásokon megválasztott kormány, aki-ben az emberek megbíznak, hogy ne legyen az a félelem, ami állítólag akkor volt.” (Balázs, 20 éves, Szokolya.)

²² ROMSICS Ignác: Az objektivitás mítosza és a mitizálás elfogadhatatlansága. *Rubicon*, 2001/10. 4–8.

²³ Az interjúkban a forradalomképre vonatkozó kérdéscsoport a következő volt: 1. Mit hallottál, mi volt a forradalom célja? 2. Szerinted miért bukott el a forradalom? 3. Szerinted a forradalom napjaiban (heteiben) kik harcoltak kik ellen?

„Hát, mert igaziból már nem bírták ezt a rendszert, ezt az elnyomást.” (Tímea, 24 éves, Mogyoród.)

A fiatalok szerint a forradalom további célja volt a reformok folytatása, a létbiztonság megteremtése és egy demokratikusabb szocialista állam. Másként fogalmazva: az elnyomás alóli felszabadulás, ami nem feltétlen az adott politikai rendszer elutasítása, hanem félelem nélküliség és az állandó létbizonytalanság felszámolására tett kísérlet. Volt, akinek elbeszélésében egyszerűen a jobb, szebb élet vágya jelent meg.

„Hát, talán annyit hallottam, hogy nem a rendszert akarták megdönteni, hanem mássá akarták tenni az egészet. Hogy jobban beilejdomuljon a kommunizmusba, valami ilyesmi. Nagy Imre is kommunista volt, reformokat akart.” (Béla, 20 éves.)

„Nem hiszem, hogy egy huszonéves fiatal a foglalkoztatott akkoriban, hogy vajon mi legyen: szocializmus, kapitalizmus vagy imperializmus, ahogy akkor nevezték, vagy bármi. Nem ilyen rendszerelméleteken törte a fejét, hanem egyszerűen csak szeretett volna normálisan élni. Félelem nélkül, jobb életkörülmények között. Gondolom, hogy ezért fogtak fegyvert.” (Péter 21 éves, Debrecen.)

„Hát mindenféleképpen büszkeség, mert ugye olyan szempontból a '68-as prágai tavaszt is megelőztük és e tekintetben, ha jól tudom, '56 volt az első olyan tüntetés, ami a kommunizmus ellen, bár ha jól tudom nem teljesen a kommunizmus ellen, mert ugye Nagy Imrét reformkommunistaként szokás emlegetni, más kérdés, hogy mi lett volna, hogyha ez egy valódi, széles néptömegeket megmozgató forradalom lesz. De mindenképpen felemelte a szovjet vezetés önkénye ellen, tehát az ötvenes éveknek az a rettenetesen fülledt, levegőtlenisége ellen [...] és olvastam Romsicsnak a könyvét, és ő azt írta, hogy érdekes módon nem volt ennek akkora nagy társadalmi háttere, mint azt sokan gondolják, tehát nem mozgató meg olyan sok embert, akkor azon gondolkodtam el, nekem vajon akkor lett-e volna bátorságom a mindennapok kenyér-, tej- és húsbeszerzése alatt az utcára kimenni.” (Zsigmond, 30 éves, Erdély.)

A forradalom célkitűzésére más magyarázatok is születtek:

„Nagyon nehéz egy mai fiatalnak, mert én nem éltem meg háborút, ha jól számolom, nagy számok törvénye alapján én nem is fogom megélni, de rettegek attól, hogy a fiaim vagy unokáim igen, tehát

egy II. világháborút megélni és utána egy ilyen diktatórikus helyzetet, és akkor még a szocializmusról nem is beszéltünk, én azt gondolom, utána egy forradalmat, hogy mi lehetett akkor az emberek fejében [...] Én nem tudom, de van egy nagyon érdekes történet, ezt egy zsidó barátom mesélte, hogy volt két zsidó apáca, keresztények voltak, az emeletükön '56-ban kirobbant a forradalom, és ő azt vette észre, hogy ez a két zsidó apáca összecsomagoltak, és kitették a sárga csillagot az ajtóra. Szóval olyan káosz lehetett a fejekben, hogy mit kell csinálni, külföldre kell-e lépni, forradalmat kell-e csinálni. A régi beidegződések, kinek mi. És ez az, amit mondani akarok, hogy kinek mi juthatott eszébe.” (Zoltán, 34 éves, Budapest.)

Ami a *forradalom bukását* illeti, ezzel kapcsolatban az interjúalanyok közül sokan a nyugati segítség elmaradását említették, amit az adott nemzetközi helyzet alapján érhetőnek tartottak. A felelősséget tehát a Nyugatra hárították, de nem csináltak belőle ellenséget.

„Mindenképpen világpolitika, ha nem lett volna a szuezi válság, akkor Amerika vagy a nyugati országok beléptek volna talán, de sok ilyen tanulmányt olvastam, melyek azt írták, hogy valószínűleg [ha] a szuezi válság sem lett volna, akkor sem mertek volna mit csinálni. Hiszen ebben nagyon benne volt a III. világháborúnak a lehetősége.” (Zsigmond, 30 éves, Erdély.)

„Sok más közt egyrészt azért, mert ha úgy vesszük, akkor egyrészt ez csak Budapest forradalma volt szinte, meg a vidéki nagyvárosok, akkor még a környező elnyomott államok még nem lázadoztak. [...] De nem támogattak minket, főleg akkor a csatorna miatt, Szuez miatt inkább akkor oda figyelt a világ.” (Balázs, 20 éves, Szokolya.)

Mások a nemzetközi helyzeten kívül a hatalmas túlerővel magyarázták a forradalom végkimenetelét.

„Egyértelműen a túlerő, ez jó a katonaság valamennyire mellé állt a forradalomnak, meg az orosz vezetés kicsit bizonytalan is volt, nem tudta, hogy ennek az egésznek milyen szinten álljon ellen [...] De ehhez hozzájárult az is, hogy a Nyugatnak meg abszolút nem volt fontos, hogy velünk mi történik, ez még most is így van. Szerintem most sem vagyunk igazán fontosak a Nyugatnak, mi csak piacot jelentünk nekik. Szerintem a magyarság csak magára számíthat. Ez van.” (Zsolt, 30 éves, Szeged.)

„Hát szerintem azért, mert a túlerő az nagy volt, tehát ugye jöttek a tankok, fegyverrel, meg olyan sokkal korszerűbb fegyvereik voltak, gondolom én, meg sokkal több fegyverrel jöttek, meg a létszám is a szovjet oldalon jóval nagyobb volt, mint a magyar oldalon. Tehát gondolom ezért bukott meg az egész.” (Erika, 24 éves, Kerepestarcsa.)

„Egy, egy kicsi 10 milliós nép, ezek keltek fel az oroszok ellen, akik 280–300 milliós nép. Tök mindegy. És éppen a Szuezi-csatorna volt a téma politikailag, és abszolút nem foglalkoztak Magyarországgal...” (József, 31 éves, Budapest.)

Egyes elbeszélők viszont „a magyarok” felelősségét is felvetették, mondván: nem voltak képesek kellően megszervezni a forradalmat. Ez a megjegyzés valamiféle konkrét koncepció hiányára, valamint Budapest és vidék összefogásának „erőtleniségére” egyaránt vonatkozik.

„Mert valószínűleg nem volt rendesen megrendszerezve a dolog, tehát hogy kitalálták, hogy most próbálkozzunk meg ezzel és hát egyik napról a másikra így nekiestek, és hát nem volt kitalálva rendesen.” (Dávid, 23 éves, Budapest.)

„Mert nem álltak át a vidékiek, csak Pestre koncentráldott ez az egész, nem tudták megfogni a vidékieket.” (Béla, 20 éves.)

A bukás magyarázatával függ össze az ellenségkép megkonstruálása, ami egyszerre jelöli ki azt a csoportot, amely a nemzetért harcolt, és azt, amely a nemzet ellen. Ez a konstrukció a politikai vitákban is fontos szerepet játszhat, mert implicit módon kijelöl (kijelölhet) bizonyos társadalmi csoport-hovatartozásokat, amelyek felhasználásával egyszerre lehet magyarázni a régmúlt történéseit és az aktuális történéseket.

Az emlékezésekben egyfelől megjelent az a némiképp leegyszerűsítő elgondolás, amely szerint a magyarság en bloc küzdött az oroszok ellen.

„A magyarok a ruszók ellen, mondjuk. Elég konkrétan. A hadsereg is átállt, tehát elég nagy számban.” (Tamás, 22 éves, vidék.)

„Azok az állampolgárok, akik a rendszer ellen voltak, és hát ugye az oroszok, mint akik visszaverték ezt az egészet.” (Dávid, 23 éves, Budapest.)

„Hát úgy gondolom, a nemzet harcolt, hát a kommunisták ellen. Hát egy olyan szervezet ellen, aki rettegésben és terrorban tartotta a népet.” (Edina, 25 éves, Göd.)

Egyes elbeszélők ellenséggképében az oroszokon kívül megjelentek az „uralkodni vágyó magyarok” is, akik a rendszer szolgálóiként, besúgóiként vettek részt a forradalomban. Ilyen értelemben a határ elmosódik magyarok (a nemes célért küzdő hazafiak) és oroszok (az elnyomó zsarnokok) között.

„Hát szerintem a magyar emberek harcoltak az elnyomókkal, csak az a gond, hogy az elnyomóknak nagyon sok beépített embere volt a magyarok között is [...] az elnyomottak harcoltak az elnyomókkal, nagyrészt az oroszok meg azok az emberek, akik behódoltak nekik a magyar oldalról.” (Erika, 24 éves, Kerepestarcsa.)

„Az a borzasztó, hogy magyarok harcoltak magyarokkal, akkor még igazából orosz katonák nem voltak az övezetben, tehát oroszokkal nem harcoltak 23-án, 24-én. Az a baj, hogy az uralkodni vágyó magyarokkal harcoltak a szabadságra vágyó magyarok. És ez a borzasztó benne.” (László, 20 éves, Budapest.)

„Egyesek szerint főleg a magyarok harcoltak magyarok ellen [...] ez egy ilyen budapesti belháborús helyzet volt, magyarok harcoltak magyarok ellen.” (Péter, 21 éves, Debrecen.)

Voltak olyan narratívák, ahol megjelent a résztvevők társadalmi csoportonkénti szegmentációja: etnikai/kisebbségi hovatartozása vagy foglalkozása.

„Hát zsidók mindenféleképpen, munkások, értelmiségiek, idősebbek is voltak, akik átlátták ezt az egészet, egyetemi tanárok, akik addig még azok lehettek, fiatal fiúk. Hallottam később művészekről, hogy ők is, akiknek utána emigrálni kellett. Hát ugye voltak a magyarok, akik hát úgy gondolom, a szovjetek ellen. Tehát valahogy a kommunizmus ellen is.” (Réka, 21 éves, Miskolc.)

Más elbeszélésekben azt emelték ki az interjúalanyok, hogy egy kisebbség „indította be” a forradalmat a diktatúrával szemben. Ugyanakkor kiemelték, hogy nemcsak ’56-ban alakult ki így a forradalom, hanem általában az a jellemzője, hogy egy kicsi, ám véleményének markánsan hangot adó, zömében fiatalokból álló kisebbség dönt úgy: kimegy az utcára.

„Tehát a mindenféleképpen változást akarók. Sztálin halála utáni légkörben merült fel legelőször sokakban az, hogy most lehet valamit lépni, váltani és hát én úgy érzem, mindig azok lépnek fel, akik

úgy érzik, hogy nincs mit kockáztatniuk. Tehát ez egy-egy szűk réteg, de hála istennek a történelmet mindig egy szűkebb csoport írja, hol pejoratív értelemben szűkebb, hol jó értelemben, tehát igazából a nagy világmozgalmakban nem is hiszek, vagy ha hiszek, akkor az elborzaszt, mert az a fasizmus, aminek jóval nagyobb talaja volt e tekintetben.” (Zsigmond, 30 éves, Erdély.)

„Főleg ezt is a fiatalok robbantották ki, aztán, ugye, ahogy már úgy látszott, hogy lesz valami, akkor egyre jobban szétterjedt, de főleg a fővárosban, meg a nagyvárosokban is. Vidéken annyira nem. A nagyvárosokra koncentrálódott ez az egész. (Balázs, 20 éves, Szokolya.)

„Szerintem a fiatalok forradalma volt. A fiatalok forradalma szerintem mindig előrébb viszi a világot, az evolúcióval, ez általában, a fiatalabb generációk mindig csak irányt tudnak mutatni.” (Dávid, 21 éves, Kecskemét.)

„Az értelmiség volt az, aki ezt a helyzetet kialakította, hogy egyáltalán fegyverfogaásra kerülhetett sor, de szerintem minden olyan ember, aki egymaga kevés ahhoz, hogy egy ilyet elindítson, de ha már elindult, akkor részt vesz benne. Én azt gondolom, hogy a munkástól kezdve mindenki a forradalom mellé állt, és hát ha jól emlékszem, az utcákon százezrek vonultak 23-án.” (Béla, 22 éves, Budapest.)

„Hát én azt gondolom: mint ahogy minden forradalmat, vagy legalábbis én úgy hiszem, hogy minden forradalmat vagy megmozdulást inkább a – és ezzel nem akarom a lakosság nagy részét lenézni, de mindenféleképpen – tanultabb, értelmiségi réteg kezd el, és aztán csapódik hozzá a tömeg, mindenki, aki szimpatizál.” (Zsolt, 30 éves, Szeged.)

A forradalom jelentősége

A forradalom jelentőségéről és kilátástalanságáról feltett kérdések²⁴ bizonyos szempontból orientálják az elbeszélőt: az esélytelenség hangsúlyozása és a küzdelem érdemének szubjektív megítélése így, összekapcsolva azt eredményezi, hogy a forradalom olyan kontextusba kerül,

²⁴ 1. A magyar forradalmárok a világ legerősebb szárazföldi hatalma által felállított és fenntartott báborkormány és diktatúra ellen keltek fel. Politikai és katonai szempontból nem volt reális esély a győzelemre. Szerinted érdemes volt-e vállalni a küzdelmet ebben a helyzetben? 2. Te vállaltad volna? 3. Miben látod a forradalom jelentőségét?

amely lehetőséget biztosított a válaszolónak az elmúlt esemény átélésére, fikciós keretben történő értelmezésére. Emiatt vizsgálhatóvá válik, hogy miben tér el a forradalom megjelenítése akkor, ha a beszélő beleél(het)i magát egy olyan eseménybe, amelynek nem volt részese, de amelynek következményeivel tisztában van. Azaz: van-e különbség az így előállított interjúszituáció és a családi emlékek, illetve az iskolai közvetítéssel szerzett információk felidézése között?

Az első kérdésre adott válaszokban a forradalom egyértelműen nemes, heroikus cselekmény, s a nemzet dicsőségére vált. Ezek az elbeszélések a jól ismert toposzok köré szerveződtek.

„A mai fiatalok is, mint aki én vagyok, vagy bárki más, az ha hall erről a dologról, elgondolkozhat azon, hogy milyen dolog volt, és ez egy jó példa, teljesen, mert Petőfi és Nagy Imre és Pongrátz Gergely egy kalap alatt vannak mindannyian. Ez... ez pozitív példa és az mindig jó, mert kell egy népnek is, egy nemzetnek is, meg a fiataloknak is kell a pozitív példa.” (Zsolt, 30 éves, Szeged.)

„Szóval mindenképp megérte, mert észrevették, hogy ez így nem lehet tovább, az oroszok ezt észrevették, ugyanis a magyarok, tehát nem lehet őket a végtelenségig gyötörni, meg kihasználni, mert igenis fellázadnak.” (Edit, 16 éves, Debrecen.)

„Hát mondjuk egyértelműen sikertelennek nem lehet nevezni az ’56-os forradalmat, annak ellenére, hogy leverték és megtorolták, mert hát, hogy mondjuk, az is igaz, hogy a ’60-as évek végéig elég kemény volt a rendszer az ’56-os események miatt, de utána mégiscsak mi voltunk a legvidámabb barakk, és csak elkezdődött a gulyáskomunizmus, és ez az ’56-os forradalomnak is köszönhető volt.” (Péter, 21 éves, Debrecen.)

„’89-ben Budapest volt, aki először azt mondta, hogy vége. Magyarország volt az első, aki elszakadt ettől az egésztől.” (Balázs, 20 éves, Szokolya.)

„Az önbecsülésünk, az önértékelésünk tekintetében ez nagyon nagy dolog. Én Erdélyben nőttem föl, és az otthon élő románokon éreztem, hogy nekik nem volt egy ilyen jellegű tiltakozásuk, mint amilyen a lengyeleknek volt, a cseheknek, volt nekünk és azért egy nép önértékelése, hogy korábban is hajlamosak voltak erre, felkelős nép a magyar, ennek tényleg az, hogy jó érzés arra gondolni, hogy tényleg egy olyan néphez tartozol, aki nem tűri vagy nem sokáig tűri, hogy az akarata ellenére kormányozzák azt az országot, ahol él.” (Zsigmond, 30 éves, Erdély.)

„Annyiban biztos, hogy megpróbáltuk megmutatni a világnak, hogy mi itt azért próbálkozunk az elnyomás ellen tenni valamit.” (Dávid, 23 éves, Budapest.)

Az ebben a blokkban feltett második kérdésre („*vállaltad volna?*”) a résztvevők többsége igennel felelt, azaz az interjúhelyzetben, pontosabban ezen a pontján a forradalom már egyértelműen pozitív viszonyulást váltott ki (ellentétben a családi forradalomtörténetek felidézésével, amikor jórészt negatív emlékekről szóltak a fiatalok). Mint látjuk, a válaszokban felmerült a nemzeti egység, általánosabban: a nemzet „kérdése”. A következő feleletben már benne rejlik a jelenkori helyzettel való összehasonlítás lehetősége is. Nevezetesen az, hogy ma Magyarországon azért nincs egység, mert nem létezik egy olyan átfogó, elnyomó rendszer, amely ellen a magyar nép fellázadhatna.

„Az a véleményem, hogy a mostani Magyarország olyan szinten felhígult, és olyan szinten húzóerők vannak benne, hogy azért nem lehet teljes szívvel és akár az életed feláldozása árán, szóval az életedet feláldozni... Mert volt egy olyan hatalom, aki ellen, tehát volt egy ellenségsképe mindenkinek, és ez az ellenségskép megegyezett mindenkinél, most pedig ugye mindenkinek van ellenségsképe, csak ez más és más az embereknél.” (Tamás, 26 éves, Budapest.)

Egyik írásában Rainer M. János azt tárgyalja, hogy milyennek láthatjuk 1956-ot a mából visszatekintve, illetve milyen jelentőséget tulajdonítunk ennek az eseménynek.²⁵ Eszerint ’56-ra tekinthetünk úgy, hogy „világesemény”, úgy, hogy a közép- és kelet-európai változások előfutára, és végül úgy, hogy véget vetett a csodaváró hangulatnak, a reménynek, hogy a demokratikus Nyugat majd felszabadítja Magyarországot. A forradalom értelmezésében és szubjektív megítélésében mind a háromra találunk példát.

„Persze mindenféleképpen érdemes volt szerintem, mint ahogy említettem is, ennek erkölcsi okai is vannak, tehát az, hogy azért sem hagyjuk magunkat, akármilyen hatalom jöhet, mi nem hagyjuk magunkat. Az, hogy tudjuk belül, hogy nem nekik van igazuk, az, hogy kiállunk magunkért, a mi igazságunkért.” (Réka, 21 éves, Miskolc.)

²⁵ RAINER M. JÁNOS: 1956 a 20. század történelmében. *Rubicon*, 2002/11–12.

„Szerintem igen, mindenképpen érdemes volt, hát mondjuk egyértelműen sikertelennek nem lehet nevezni az '56-os forradalmat... Elkezdődött a gulyáskommunizmus, és ez az '56-os forradalomnak is köszönhető volt. Tehát megtanulták Moszkvában, hogy Magyarországgal valamenynyire másképp illik bánni. És úgy is bántak a '70-es, '80-as években. Meg erkölcsi szempontból is fontos persze.” (Péter, 21 éves, Debrecen.)

A forradalom egyes emlékezésekben a nemzeti büszkeség forrásaként is megjelent. Egyrészt arról van szó, hogy (az elbeszélő szerint) a forradalmat mindenképp vállalni kellett, mert volt tétje, és a bukás ellenére sem vált kérdésessé az értelme. Másrészt maga a tudat, hogy egy jó ügy érdekében ilyen sokan vállalták a küzdelmet, felértékelte az eseményt és heroikus magaslathoz emelte. Ehhez kapcsolódóan egyes interjúalanyok kifejtették, hogy a szabadságért, a nemzetért vívott harc ma is ugyanilyen jelentőséggel bírna, mint öt évtizede.

„Harcolni akkor is kell, ha esélyünk sincs, akkor is meg kell mutatni, hogy csináljuk, és kész. Nem magunk miatt, a következő generációért.” (Gábor, 28 éves, Budapest.)

„Mindenképp, mindenképp. Mindent megér a szabadság. A szabadság mindent megér. [...] Tehát egy olyan példát állítottunk minden elnyomó rendszerben élő ember elé, ami már talán ezért megérte. Biztos vagyok benne. Hát a mai világban, ez botor gondolat, de a nemzetemért bármit. Tehát hogyha én a nemzetemnek egy kiemelkedést tudnék, egy szabadságot tudnék biztosítani, akkor bármit. Mindenképp a véretem.” (László, 20 éves, Budapest.)

„Hát szerintem ez a magyar népnek egy olyan teljesítménye volt, egy olyan tette, történelmi cselekedete, amely tényleg egyedülálló és a 20. században tényleg a legszebb oldalakon a történelemben ott szerepel, és ez az, amit tényleg külföldön is tudnak, tehát ez a különlegessége, tehát hogy külföldön is tudják és elismerik.” (Gábor, 23 éves, Budapest.)

Ha az interjú e pontján valaki említette is a vérontást, ha szólt is az áldozatokról, a forradalmat akkor is nagy jelentőségűnek említette.

„Nem is tudom, nem tudom, akkor talán tüntetni kimentem volna. Szerintem érdemes volt, mert hangot adtunk annak, hogy ez így nem igazán jó, csak szerintem a sok áldozat nem érte meg, aki belehalt, aki meghalt, legyen ezen az oldalon, azon az oldalon. Nem érte meg. Mint

eseményszerűség úgy megérte, tehát a fontossága, a súlya az megérte, csak talán az áldozatok, azok nem érték meg.” (János, 27 éves.)

A „*miben látod a forradalom jelentőségét?*” kérdésre adott válaszok a legtöbb esetben a köré a gondolat köré épültek föl, hogy a nemzeti függetlenségért, az igazság érvényesítése érdekében fel lehet és fel kell lázadni. 1956-ban sem történhetett volna másképp, elvégre a nemzetnek igaza volt, hogy mindennek és mindenki ellenére és ellenében vállalta a küzdelmet. (Néhányan ezen a ponton a nemzeti büszkeség témáját érintették, azaz a válaszok közül némelyik a „*vállaltad volna?*” kérdésre adott feleletekre emlékeztethet.)

„Hát nem is tudom, hát végül is annyit, hogy küzdeni soha nem felesleges, még a reménytelen helyzetben sem. Mert az volt ugye, óriási nagy túlerővel álltunk szemben '56-ban, és mégis fellázadtak és harcoltak ezek az emberek, és ez nagyon fontos szerintem. Tehát hogy az ember célja a küzdelem maga, hogy úgy mondjam.” (Péter, 21 éves, Debrecen.)

„Hogyha nagyon-nagyon kilátástalannak tűnik a helyzet, és már egy egész ország szenved, akkor igazán merni kell, és tenni, és cselekedni. És lehet, hogy nagy lesz a veszteség, de mindenképpen nagy eredménye lesz, és egy példa az utókor számára is.” (Edit, 16 éves, Debrecen.)

„Nekem az a jelentősége, hogy ha van egy elnyomó rendszer, vagy egy olyan valami, ami az emberek többségének, itt a többség az mondjuk így 95–99%-ra gondolok, nem megfelelő, akkor ott valami baj van, és akkor ott valamit tenni kell. És ha nincsen hivatalos szerv vagy képviselő, aki ezt megteszi, akkor az embereknek kell azt megtenni. Nekem ez az üzenete. Ki kell állni az alapvető értékek mellett, és nem szabad a végletekig túrni azt, hogy elnyomják az embereknek az életét.” (Gábor, 23 éves, Budapest.)

„Hát hogy a nép így, nem lehet a végtelenségig elnyomni az akaratát, és a szabadságot mindenképpen meg kell adni nekik. Csak egy olyan rendszerben lehet élni, ahol nem öt ember dönti el, hogy egyáltalán, hogy akkor ez lesz vagy az lesz, hanem egy demokratikus országban lehet csak élni.” (Zsolt, 18 éves, Kiskunlacháza.)

*

A 2006-ban a Sziget Fesztiválon készített interjúk azt mutatják, hogy a „mai fiatalok” forradalomábrázolását egymással ellentétes vagy csak nehezen egymáshoz illeszthető emlékek befolyásolják. Ebben az

értelemben a családi legendárium, az iskolai tudás, a politikai kommunikáció hordozta információkból, gondolatokból többnyire nem áll össze valamiféle egységes történet, s a forradalom emlékezete (összefüggésben a családtagokat ért esetleges retorziókkal) még mindig erősen kommunikatív természetű. Ennek oka lehet az a különbözőség is, hogy az elsődleges tapasztalatokra a töredezettség, a kulturális emlékezetre viszont a metanarratíva a jellemző, és a forradalomkép konstrukciójára leginkább ez a két egymásnak gyakran ellentmondó tapasztalat hatott.

Máshonnan nézve azt mondhatjuk, hogy a világháborús, az 1945-ös, a személyi kultusz és a megtorlás időszakából való történetek, illetve az '56-os események, pontosabban mindezek alkalmanként „felületes” ismerete, esetleg politikai-ideológiai ítéletekkel együtt, alkot „kerek egészet”. Ekkor az okok között említhetjük továbbá az idő viszonylagos rövidségét (a történeti távlat problémáját), a politika igényeit, a média gyakran leegyszerűsítő forradalom-ábrázolását, az oktatás problémáit, illetve mindezzel összefüggésben a történetírás több értelemben vett eredményességét.